

Tasavvuf Temelli Psikolojiye Dair Lisansüstü Tezler: Doküman Analizi

Cemile Sağır*

Öz

Çalışmanın amacı, Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde tasavvuf temelli psikoloji araştırmaları çerçevesinde hazırlanmış lisansüstü tezlerin incelenmesidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Günümüzde tasavvuf metinleri temel alınarak yapılan disiplinlerarası çalışmalarda tasavvufun psikolojik açıdan değerlendirildiği araştırmaların sayısında artış görülmektedir. Bu ilgi ekseninde tasavvuf kavram, uygulama ve değerleri psikolojinin inceleme konusu haline gelmiştir. Tasavvufun insan tanımı, onun insanın manevi problemlerine sunduğu çözümler psikoloji açısından incelenmektedir. Çalışma, Türkiye'deki İlahiyat fakültelerinde hazırlanmış lisansüstü tezler ile sınırlandırılmıştır. Bu amaca yönelik olarak YÖK Ulusal Tez Merkezi ve İSAM Tez Kataloğu'nda yer alan tamamlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri taranmıştır. Çalışma kapsamında 2005-2024 yılları arasında yayımlanmış ve başlığında veya anahtar kelimelerde "tasavvuf ve psikoloji", "tasavvuf psikolojisi" ya da "sufi psikolojisi" kelimesi bulunan 21 tamamlanmış tez tespit edilmiştir. Tezler, anabilim dalları, türleri, yılları, konuları, anahtar kavramları ve üniversiteleri gibi parametrelere göre analiz edilmiştir. Araştırma bulguları sonucunda Türkiye'deki İlahiyat fakültelerinde tasavvuf temelli psikoloji konulu tez araştırmalarının 2005 yılından itibaren yapıldığı, çalışmaların daha çok yüksek lisans düzeyinde yapıldığı ve tasavvuf psikolojisi kelimesinin araştırmacılar tarafından daha sık kullanıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tasavvuf Temelli Psikoloji, Tasavvuf Psikolojisi, Sufi Psikolojisi, Doküman Analizi.

The Post-Graduate Dissertations Relating Sufi-Based Psychology: A Document Analysis

Abstract

The aim of this study is to determine the trends in postgraduate dissertations prepared on sufism-based psychological research in The Theology Faculties, in Türkiye. In the study, document analysis, which is one of the qualitative research methods, was used. Studies evaluating sufism from psychological perspectives are becoming more common in multidisciplinary research based on sufi writings today. In this framework, the concept, practice and values of sufism are being studied in psychology. Psychology is used to analyze the concept of human beings in sufism and the remedies it provides for spiritual issues in them. The study is restricted to doctoral dissertations written in Turkish theology faculties. The YOK National Thesis Center and the ISAM Thesis Catalogue's completed master's and doctoral dissertations were scanned for this purpose. Within the scope of the study, 21 completed theses which were published between 2005 and 2024 and had the terms "sufism and psychology," "tasawwuf psychology," or "sufi psychology" in their titles or keywords were identified. Parameters including departments, types, years, subjects, keywords, and universities were

** Dr., Öğretmen, MEB.

e-mail: aygulcsagir@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9637-6368>

Atıf/Citation: Sağır, Cemile. "Tasavvuf Temelli Psikolojiye Dair Lisansüstü Tezler: Doküman Analizi". *BAiD* 20 (Aralık 2024), 55-76.

taken into account while analyzing theses. The research findings show that since 2005, master's-level studies on Sufism-based psychology have been conducted at Turkish theology faculties; the researchers also tend to categorize their work as sufi psychology more often.

Keywords: Sufism, Sufi-Based Psychology, Tasawwuf Psychology, Sufi Psychology, Document Analysis.

Giriş

Bir bilim dalında belli bir konu çerçevesinde yapılan akademik çalışmaların analiz edilmesi, o konu hakkındaki genel eğilimlerin belirlenmesini sağlar. Bunun belirlenmesi ve ortaya konulan öneriler gelecekte yapılacak çalışmalara yol gösterir. Bu bağlamda Türkiye'deki İlahiyat fakültelerinde öne çıkan araştırma konularından birisi de tasavvuf ile ilişkilendirilen psikolojidir.

Konusu insan olan tasavvuf¹, onun kendisiyle diğer insanlarla ve Yaratan ile barışık, huzurlu, üretici, istekli ve yaratıcı olmasını sağlar. O bir taraftan insanın köklü değişim ve dönüşümünü sağlarken diğer taraftan ruhun hastalıklarına çare olup onu iyileştirme gayesi taşır.² Bu gibi özellikleriyle tasavvuf, günümüz akademik çalışmalarında giderek artan bir araştırma konusu haline gelmiştir.

Geçmişte yapılan akademik çalışmalara dair bibliyografyalar hazırlanmıştır.³ Buna göre, tasavvuf alanında yapılan çalışmalarda hazırlanan ilk tezlerin ana konuları; bir sufinin yaşamı, eserleri ve tasavvufî görüşlerinin ortaya konulduğu biyografi çalışmaları, bir tarikatın gelişimi, temsilcileri, müridinin hayatı, tasavvufî anlayışı çerçevesinde tarikat çalışmalarıdır. Yüzyıl çalışmalarında belli bir yüzyılda bir bölgenin tasavvufî durumu veya belirli bir yüzyıl ya da yüzyıl aralığında bir tarikat ve onun seyri incelenmektedir. Yapılan çalışmalarda, konu temelli çalışmaların sayısının az olduğu, konu odaklı çalışmalardan ziyade tarih çalışmalarının öne çıktığı, eser tahkik ve tahlilinin yapıldığı görülmektedir.⁴

Son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında özellikle Batı'da tasavvuf eserlerinin psikoloji perspektifinden ele alındığı çalışmaların sayısında artış görülmektedir.⁵ Söz konusu eserlerde sufi bireyin manevi/içsel dönüşüm

¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 18.

² Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 74–75.

³ Ahmet Murat Özel, "Tasavvuf Alanında Yapılan Tezler: Tadat, Tasnif, Tahlil", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 392.

⁴ Halil İbrahim Şimşek, "Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde Tasavvuf Anabilim Dalının Durumu ve Yapılan Doktora Tezlerinin Yönelimleri", *Türk Dünyasında İslami İlimlerin Yeri Sempozyumu* (Kazakistan/Türkistan, 2012), 6–9.

⁵ Javad Nurbakhsh, *The Psychology of Sufism*, (London: Khaniqah Nimatullahi Publications, 1992), "Sufism and Psychoanalysis, Part 1-2", *The International Journal of Social Psychiatry* 24/3 (1 October 2003); Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh* (İstanbul: Sufi Kitap, 2018), *Aşkır Asıl Şarap* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015), *Sufi Terapistin Sohbet Günlüğü* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015); Kabir Helminski, *Unutma Hep Hatırla*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2024), *Bilen Kalp: Dönüşümün Sufi*

sürecine dair belirli bir kavram veya uygulama öne çıkabildiği gibi tasavvufun insan tanımı, yöntemleri veya ahlak kavramları yer alabilmektedir. Tasavvuf temelli psikoloji çerçevesinde ülkemizde yapılan çalışmalara gösterilen ilgi giderek artmakla birlikte araştırmaların daha çok makale düzeyinde sürdürüldüğü ve bunların da genellikle ilahiyat akademisyenleri tarafından kaleme alındığı fark edilmektedir.⁶ Ülkemizde Nevzat Tarhan, Kemal Sayar, Mustafa Merter gibi isimler psikolojide tasavvuf yöntem ve kavramlarının ele alındığı çalışmaları bulunanlar arasında öne çıkan isimlerdendir.⁷

Diğer bilim dallarıyla etkileşimi tasavvufun yalnızca bir öğreti olmayıp onun bir düşünce tarzı ve yaşam biçimi olarak da varlığını ortaya koymaktadır. Bu minvalde, tasavvufun disiplinlerarası çalışmalardaki izlerinin takibi, onun derinliğinin ve evrenselliğinin anlaşılması bakımından önemlidir.⁸ Tasavvufun psikoloji perspektifinden masaya yatırıldığı günümüz akademik araştırmaları tek bir alan dahilinde sürdürülebildiği gibi az da olsa disiplinler arası yaklaşımlarda da değerlendirilmektedir. Tasavvuf/sufi psikolojisinin tanımı ve modern psikolojide kullanılabilecek tasavvufun iyileştirici uygulamalarına dair genel bir bakış sunmaktadır.⁹ Diğer taraftan, tasavvuf psikolojisi aracılığıyla psikoloji alanına nasıl katkıda bulunulabileceği açıklanıyor.¹⁰ Ancak henüz yolun çok daha başında olduğundan yeterli sayıda özellikle nicel veri ve çalışma

---

Yolu (İstanbul: Nefes Yayınları, 2021), *İlahi Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015).

- 6 Muhammet Cevat Acar, "Tasavvuf Psikolojisinin Dindarlığın Tecrübî Boyutu Kapsamında Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Tanım İhtiyacı", *Artuklu Akademi* 6/2 (2019), 209-228; Mustafa Koç, "Bir Osmanlı Bilgini Olarak Mehmed Birgivi'nin Eserlerinde Takvâ ve Ahlak İlişkisi: Ahlak ve Tasavvuf Psikolojisi Perspektifinden Semantik Analizler", *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 2 (2020), 39-91; Esmâ Sayın, "Tasavvuf ve Psikoloji Açısından İbnü'l-Vakt Anlayışının Etkileri", *Marife*, (Kış/2012), 177-190; İbrahim Işıtan, "Cemal Halvetî (ö. 899/1494)'nin Etvâr-ı Seb'â Anlayışının Süfî Psikolojisi Açısından Tahlili", *Culture and Art Research*, 6/4 (2017), 680-696; İbrahim Işıtan, "Hz. Mevlâna Düşüncesinde Barış Kavramının Süfî Psikolojisi Açısından Tahlili", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (Haziran 2018), 23-40. Nevzat Tarhan, Kemal Sayar gibi isimler psikoloji çerçevesinden tasavvufun ele alındığı çalışmaları bulunanlar arasında öne çıkan isimlerdir.
- 7 Nevzat Tarhan, *Mesnevi Terapi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024), *Hz. Mevlana ile Aile Terapisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), *Yunus Terapi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024), *Bilgelik Psikolojisi 1-2* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022); Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2024); Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan* (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2024), *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyalarnın Dili* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014).
- 8 Hatice Merve Kızılgül Kılıç, *Tasavvuf ile İlgili TR Dizin'de Yer Alan Akademik Makalelerin Bibliyometrik Olarak İncelenmesi* (2005-2022) (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 67-68.
- 9 S. Bozorgzadeh and L. R. Grasser, "The Integration of The Heart-Centered Paradigm of Sufi Psychology In Contemporary Psychotherapy Practice", *Psychotherapy*, 59/3 (2022), 405-414.
- 10 S. DeGood, *Sufi Psychology: A Heart-Centered Paradigm*, (America: American Psychological Association 2023), 285-299.

bulunmamaktadır. Oysa yapılacak sonraki çalışmalar için bu konuda yapılmış araştırmaların içerik, yöntem, kavram, kaynak gibi unsurlarının belirlenmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Bu amaçla konu kapsamında lisansüstü tezlerin hazırlandığı yıllar, türleri, hazırlandıkları anabilim dalları ile üniversiteler ve içerikleri gibi hususlar analiz edilmiştir.

1. Yöntem

Bu çalışma, tamamlanmış lisansüstü tezlerin analiz edildiği nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma, doküman analizi, gözlem, görüşme gibi veri toplama teknikleri ile izlenen süreç sonunda sonuç elde edilen bir araştırma yöntemidir.¹¹ Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ile lisansüstü tezlerin eğilimi incelenmiştir.

Doküman analizi yöntemi¹², araştırma kapsamındaki çeşitli dokümanların gözden geçirilerek verilerin incelenip yorumlandığı sistematik bir işlemdir. Doküman incelemesi sürecinde, dokümanlarda yer alan veriler değerlendirilerek sentezlenir.¹³ Doküman analizi yönteminde araştırılacak konu ile ilgili belgeler sentezlenerek yorumlara ulaşılır.¹⁴

Bu çalışmada amaç, Türkiye'deki İlahiyat fakültelerinde tasavvuf temelli psikoloji konusunda hazırlanmış lisansüstü tezleri analiz etmektir. Çalışmanın evreni ülkemizdeki İlahiyat fakültelerinde hazırlanmış lisansüstü tezlerdir. Çalışmanın örnekleme ise YÖK tez merkezi veri tabanındaki tasavvuf-psikoloji ilişkili olarak incelenen, 15. 05. 2024 tarihine kadar savunulmuş tezlerdir. Yapılan tarama neticesinde toplam 21 teze ulaşılmıştır. İnceleme sonucunda ulaşılan bulguların sayısal verileri tablolar üzerinde gösterilmiştir. Bu araştırmanın birincil kaynakları, çalışmanın değişkenleriyle doğrudan ilişkisi bulunan tamamlanmış tezler ve bunlardan elde edilen verilerdir. Tezler, yayımlandığı yıl, üniversite, konu, araştırma yöntemi, anahtar kelimeler gibi farklı parametrelerle değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Ülkemizdeki İlahiyat fakültelerinde tasavvuf ve psikoloji ilişkisi çerçevesinde kaç tez hazırlanmıştır?

¹¹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), 39.

¹² Bilgen Kırıl, "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), (Haziran 2020), 170-189.

¹³ Glenn A. Bowen, "Document Analysis as A Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal* 9/2 (2009), 27-28.

¹⁴ Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 189.

2. Bu tezlerin türüne, yıllara, yapıldığı üniversiteye, anahtar kavramlarına göre dağılımları nasıldır?

3. Bu alanda savunulmuş tezlerin içerikleri hangi konulardan meydana gelmektedir?

2. Bulgular

Araştırmada “tasavvuf ve psikoloji, sufi psikolojisi, tasavvuf psikolojisi” kavramlarının taratılması sonucunda ulaşılabilen tamamlanmış lisansüstü tezler ayrıntılı bir biçimde gözden geçirilerek aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Yapılan çalışmalarda tespit edilen sorunların başında ortak bir terminoloji ve çalışmaların altında toplandığı net bir başlığın bulunmaması gelmektedir. Özellikle İngilizce’den yapılan çevirilerde bu husus gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin; nefis/benlik kavramı karşılığında hem “soul” hem de “spirit” kavramı kullanılabilen, “soul” ruh kavramını da karşılamaktadır. Ayrıca alana katkıda bulunmak isteyen araştırmacılar Batı’da yapılmış çalışmaları takip etmelidirler. Çünkü ülkemizde bulunan az sayıda çalışma daha ziyade akademisyenler tarafından sürdürülmekte iken orada saha araştırmaları daha fazla sayıda olup çoğunlukla psikologlar tarafından sürdürülmektedir. Psikologlar tarafından kullanılan nicel yöntemler ile tasavvuf uygulamalarının birey üzerindeki olumlu etkisi ortaya konulmaktadır.

Tespit edilen bir diğer bulgu ise genellikle psikolojide ele alınan çalışmaların temel konusunu bireyin problemleri ve bunların iyileştirmesi meydana getirmektedir. Tasavvuf alanındaki metinlerde ise bireyin kemale ermesi veya olgunlaşması ve bu amaçla sufiler tarafından kaleme alınmış bulunan izahatlar söz konusudur. Bu etken de psikologların ilgisini tasavvuf alanına çekmektedir. Dolayısı ile İlahiyat fakültelerinde hazırlanmış akademik çalışmaların dökümünün yapıldığı analiz araştırmalarının sayısı arttırılmalıdır. Bu açıdan sadece İlahiyat fakülteleri ile sınırlandırılmamış makale, sempozyum, tez gibi akademik çalışmalara dair hazırlanacak farklı kategorilerdeki bibliyografik araştırmalar ortaya konulmalıdır. Buna Batı’daki çalışmaları kapsayan analizler de dahil edilmelidir. Bu hususta araştırmada yer alan tamamlanmış tezlerin tematik tasnifi sonraki çalışmaların meydana getirilmesinde yol gösterebilir.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’deki İlahiyat fakültelerinde tasavvuf ve psikolojinin ilişkilendirildiği hususlar üzerine hazırlanmış lisansüstü tezlerin yapıldığı üniversiteler, ana bilim dalları, türleri, yılları, üniversiteleri, anahtar kelimeleri ve ele alınan araştırma konularına göre dağılımı gibi değişkenler ele alınmakta ve elde edilen sayısal bulgular tablolar eşliğinde sunulmaktadır.

2.1. Tasavvuf ve Psikoloji Alanlarının İlişkilendirildiği Lisansüstü Tezlerin Değerlendirmesi

Çalışmada tasavvuf ve psikoloji alanının ilişkilendirildiği toplam 21 tez değerlendirmeye alınmıştır. Bu tezlerden 19'u yüksek lisans, 2'si doktora seviyesindedir. Yüksek lisans tezlerinden 8'i Tasavvuf, 11'i ise Din Psikolojisi alanında tamamlanmıştır. Tasavvuf alanında tamamlanan yüksek lisans tezlerinden 4'ü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 1'i Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı, 1'i Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, 1'i Tasavvuf Kültürü ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'ndandır. Din Psikolojisi alanında hazırlanan yüksek lisans tezlerinden 6'sı Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, 5'i Din Psikolojisi'ndendir. Tamamlanan doktora tezlerinden 1'i Tasavvuf, 1'i Din Psikolojisi alanındandır. Bu konuda devam eden 4 yüksek lisans, 2 doktora tezi bulunmaktadır. Devam eden yüksek lisans tezlerinden 1'i Tasavvuf, 3'ü Din Psikolojisi'nden, doktora tezlerinden 1'i Tasavvuf, 1'i Din Psikolojisi'ndendir. Her ne kadar konuya ilgide bir artış gözlemlense de ortaya konulan sayısal verilerin yetersiz olduğu söylenebilir. Özellikle doktora alanında da konu ekseninde araştırmaların sayısı artırılmalıdır. Böylece günümüz insanının sorunlarına ve psikoloji alanının insan tanımına tasavvuf metinlerinden çözüm bulma açısından çalışmalara katkı sağlanabilir.

İlki 2005'de Din Psikolojisi alanında tamamlanmış olan tezlerin günümüze kadar geçen kısa sürede toplamda 21 tane olmasına bakıldığında konuya yeterince yer ayrıldığı söylenebilir. Yine bağlı oldukları ana bilim dallarına göre bakıldığında konunun genelde Din Psikolojisi alanında ele alındığı, eserlerinin, kavram ve uygulamalarının incelendiği Tasavvuf alanında meselenin önceleri fazla yer bulmadığı görülmektedir. Tasavvuf alanında ilk çalışma 2016'da tamamlanan bir yüksek lisans tezidir. Yine her iki alanda yapılan disiplinlerarası çalışmalar ekseriyetle yüksek lisans düzeyindedir.

2.1.1. Tezlerin Ana Bilim Dallarına ve Türlerine Göre Dağılımları

Çalışma kapsamında incelenen tezlerin ana bilim dalları ve türlerine göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere yüksek lisans düzeyinde ve din psikolojisi alanında konuya dair çalışmaların sayısının fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Tezlerin Ana Bilim Dallarına ve Türlerine Göre Dağılımları

Ana Bilim Dalı	Lisansüstü Tez Türü ve Adedi
Tasavvuf	8 (yüksek lisans), 1 (doktora)
Din Psikolojisi	11 (yüksek lisans), 1 (doktora)
Toplam	21

Tablodan da anlaşılacağı üzere konu hem Tasavvuf hem de Din Psikolojisi alanında henüz ilgi görmektedir. Tamamlanmış toplam 21 tezdten 19’u yüksek lisans, 2’si doktora çalışmasıdır. Her iki alanda sadece 1’er doktora çalışmasının bulunması dikkat çekmektedir.

2.1.2. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımları

Tamamlanmış olan lisansüstü tezlerin anabilim dallarına göre dağılımının ardından bu çalışmaların tamamlandığı yıllara ve yıllara göre tamamlanan tez sayısına bakmakta yarar vardır. Erişilen lisansüstü tezler, yıllar içindeki dağılımlarının daha net görülebilmesi amacı ile bir tablo üzerinde gösterilmiştir.

Tasavvuf-psikoloji ilişkisi ile ilgili en eski tarihli lisansüstü tez 2005 yılında savunulmuştur. 1998 yılında Uludağ Üniversitesi’nde Ali Rıza Bayzan tarafından hazırlanmış “Çağdaş Psikoterapi Ekolleri Açısından Tasavvufi Bilinç Yapılanması” başlıklı bir tez bulunmakla beraber araştırmancının sınırları kapsamı dahilindeki kriterlere uymadığı için değerlendirme sırasında yer verilmemiştir. Bununla birlikte tezde ele alınan konulara kısaca değinmek gerekirse burada araştırmacı farklı psikoloji kuramlarının analizinin ardından tasavvufun insan düşüncesi, rüyalar, mistik tecrübe gibi tasavvuf kapsamına giren çeşitli konuları analiz etmektedir.

Buna göre İlahiyat fakültelerinde tamamlanmış tasavvuf-psikoloji ilişkisi konulu lisansüstü tezler eksenindeki çalışmada 2005-2024 yılları arasındaki dönem esas alınmıştır. 2005 yılı öncesi dönemde tasavvuf alanında çoğunlukla tasavvuf tarihi; bir sufinin tarikatı, tasavvuf düşüncesi, yaşamı, eserleri; bir tarikatın gelişimi ve erkânı; tasavvuf eserlerinin tahlili; belirli bir yüzyıl veya bölgede tasavvufun yayılması gibi konular hakkında bilgi verilmiştir. Din psikolojisi alanında hazırlanan tezlerde tasavvuf ile ilişkili olarak mürid-mürşid ilişkisinde psikolojik süreç ile tasavvuftaki bilinç yapılanması konusu analiz edilen meselelerdendir.

Tablo 2. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımları

Yıllar	Tasavvuf YL.	Din Psikolojisi YL:	Tasavvuf Dr.	Din Psikolojisi Dr.
2024	1	-	-	-
2023	1	-	1	-
2022	2	2	-	-
2020	1	1	-	-
2019	1	1	-	-
2018	1	1	-	-
2016	1	-	-	1
2015	-	1	-	-
2012	-	2	-	-
2008	-	1	-	-
2007	-	1	-	-
2005	-	1	-	-
Toplam	(21)	8	11	1

Yukarıdaki dağılıma göre tasavvuf-psikoloji ilişkisi konulu lisansüstü tezlerden ilki 2005’de Din Psikolojisinde çalışılan “Mistik Dindarlarda Benlik Kontrolü” isimli araştırmadır. 2016’daki “Modern Psikolojik Yaklaşımlar Açısından Nefs Arınması” isimli lisansüstü çalışma alandaki ilk doktora tezidir. Tasavvuf alanında tasavvuf-psikoloji ilişkisi temelli konular 2016’dan itibaren ele alınmıştır. Konuyla ilgili hazırlanan ilk lisansüstü tez “Tasavvuf Psikolojisi Açısından Ben ve Benötesi” isimli yüksek lisans tezidir. İlk doktora tezi 2023’te tamamlanan “Tasavvuf ve Psikoloji İlişkisi: Varoluşçu, İnsancıl ve Benötesi Psikoloji Kuramları Çerçevesinde (XXI. Yüzyıl)” adlı çalışmadır. 2005’den itibaren tezlerin tamamlandığı yıllara bakıldığında en fazla sayıda lisansüstü tezin tamamlandığı sene 4 tez ile 2022’dir. Bunu takiben 2012, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında 2’şer tez, geriye kalan yıllarda 1’er tez tamamlanmıştır. Grafikteki dağılıma bakıldığında 2016’dan itibaren Tasavvuf alanında tamamlanmış çalışmalarda bir istikrar gözlemlenmektedir. Tezlerde genellikle nitel, az sayıda

nicel çalışmaya rastlanmış, nitel ve nicel yöntemin birlikte uygulandığı karma yönetime rastlanmamıştır.

2.1.3. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımları

Tasavvuf ve psikolojinin ilişkilendirildiği ilk lisansüstü tezin savunulduğu 2005'den 2024'e kadar tamamlanmış 21 lisansüstü tezin 2005'den itibaren üniversitelere göre sayısal dağılımı şöyledir:

Tablo 3. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımları

Üniversite Adı	Adet
Çukurova Üniversitesi	3
Ankara Üniversitesi	2
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	2
Selçuk Üniversitesi	1
Hitit Üniversitesi	1
Uludağ Üniversitesi	1
Süleyman Demirel Üniversitesi	1
Sakarya Üniversitesi	1
Fırat Üniversitesi	1
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1
İstanbul Üniversitesi	1
Üsküdar Üniversitesi	1
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	1
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	1
Dicle Üniversitesi	1
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	1
Balıkesir Üniversitesi	1
Toplam	21

Tasavvuf-psikoloji ekseninde ülkemizde 2005’den 2024’e kadar savunması yapılan 21 lisansüstü tezin toplamda 17 tane üniversitede savunulduğu görülmektedir. Üniversitelere göre tezlerin sayısal dağılımına bakıldığında 3 tez ile Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde en fazla tezin tamamlandığı görülmektedir. Bunu 2 tez ile Ankara Üniversitesi ve Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakülteleri izlemektedir.

2.1.4 Tezlerin Anahtar Kavramlara Göre Dağılımları

Anahtar kelimelerin analizi, yapılan çalışmaların içeriği hakkında bilgi sağlaması açısından önem arz etmektedir. Anahtar kavram analizi yapılırken tezlerde en çok kullanılmış anahtar kelimelere yer verilmiştir. Yayınlanan 21 lisansüstü tez için toplamda kullanılan anahtar kelime sayısı 95’tir. Çalışmalarda en fazla 8, en az 4 anahtar kelime kullanılmış, iki tez çalışmasında ise hiç anahtar kelime kullanılmamıştır. Ortalama olarak kullanılan anahtar kelime sayısı ise 5’tir.

Çalışmanın kapsamını teşkil eden lisansüstü tezlerdeki anahtar sözcüklere bakılarak en sık kullanılan kavramlar tespit edilip aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Tezlerin Anahtar Kavramlara Göre Dağılımları

Anahtar Kelime	Adet
Tasavvuf	6
Tasavvuf Psikolojisi	6
Psikoloji/ Modern Psikoloji	4
Nefs/ Ben	4
Nefs Terbiyesi / Nefsin Arındırılması / Arınma/Benlik Kontrolü	4
Transpersonel / Benötesi Psikoloji	3

Bu çerçevede analiz edilen lisansüstü tezlerde sırasıyla; “tasavvuf” (6 kere), “tasavvuf psikolojisi” (6 kere) ve “psikoloji/ modern psikoloji” (4 kere), “nefs/ ben” (4 kere), “nefs terbiyesi/ nefsin arındırılması/ arınma/ benlik kontrolü” (4 kere), “transpersonel/ benötesi psikoloji” (3 kere) ve “din psikolojisi, kalp, ruh, sufi psikolojisi ve pozitif psikoloji” (2 kere) kullanılan anahtar kelimelerdir. Bu çerçevede gerçekleştirilen çalışmalar daha ziyade “tasavvuf psikolojisi” olgusu kullanılarak çalışılmıştır. Tasavvufun karşılaştırıldığı disiplinler arası çalışmalarda yer alan psikoloji kuramları “pozitif psikoloji ve benötesi/ transpersonel psikoloji”dir. “Fakr, takvâ, zühd, rızâ” araştırmaların anahtar kelimeleri kısmında

yer bulan sufi bireye ait karakter özelliklerindedir. Anahtar kelimelerde yer bulan tasavvuf uygulaması ise “zikir”dir. “Haris El- Muhâsibî ve Hakîm Tirmizî” anahtar kelimelerde yer verilen sufilerdendir. “Mutluluk, mutlu insan, erdemli insan, mistik, mistisizm, sufi/ mistik tecrübe, bilinç, manevi bakım, musibet/ sıkıntı, ahlak” olguları da anahtar kelimelerde kullanılmıştır.

Buraya kadar tasavvuf ve psikoloji alanlarının ilişkisi bağlamında tamamlanmış lisansüstü tezlerin sayısal dağılımı değerlendirilmiştir. Çalışmanın devamında ise tasnifi yapılmış lisansüstü tezlerin içerik değerlendirmeleri yapılmaktadır.

2.2. Tezlerin İçeriklerine Göre Dağılımları

Tasavvuf ve din psikolojisi alanında hazırlanmış lisansüstü tezlerde disiplinler arası çalışmalar bulunmakla beraber yeterli sayıda değildir. Bununla birlikte tasavvufun insan üzerindeki olumlu etkisine ve tasavvuf eserlerinde yer bulan psikolojiye katkı sağlayacak yorumlara ilginin artması çalışmaların sayısını gün geçtikçe artırmaktadır.

Yukarıda sayısal dağılım analizleri yapılan tamamlanmış lisansüstü tezlerin içeriklerine göre tasnifi şöyledir:

Tablo 5. Tezlerin İçeriklerine Göre Dağılımları

Konu	Adet
Kavram	3
Uygulama	1
Biyografi	5
Kuramlar	5
Diğer	7
Toplam	21

Tamamlanmış lisansüstü tezlerinin içeriklerinin sayısal veri analizinin ardından ortaya koyacağımız değerlendirmeleri şöyledir:

2.2.1. Kavram Çalışmaları

Kavram çalışmaları, tasavvuf-psikoloji ilişkisi çerçevesinde belli bir tasavvuf kavramı üzerine yapılan çalışmalardır. Bu kavramların ele alınmasında bir sufinin kavrama dair görüşleri veya bir tasavvuf metninde ele alınışı değerlendirilmektedir. Bu sırada diğer tasavvuf klasiklerinde veya sufilerde meselenin ele alınışına da yer verilmektedir. Diğer taraftan tasavvuf ahlaki, haller, manevi gelişim ve dönüşüm yolculuğu gibi olgular da ele alınmıştır.

Mevlâna ve eserleri, hakkında en çok tez araştırması bulunan sufidir diyebiliriz. Nefs kavramı da araştırmalarda en fazla yer bulan tasavvuf olgusudur.

Öncelikle kavrama dair tasavvuf ve psikoloji alanlarındaki anlam ele alınmaktadır. Ardından kavram psikolojik açıdan incelenmekte, psikoloji alanında bağlantılı olduğu kavramlar ile ilişkilendirilmektedir. Psikoloji çerçevesinden değerlendirilen bu kavramlar çoğunlukla insanı anlamada, benlik ile mücadelede veya insanın iyi oluşuna katkı sağlamada katkı sağlayacağı düşünülen tasavvuf olgulardır. Kavramlar veya uygulamalar hakkında bilgi verildikten sonra uygulandığı takdirde birey üzerinde sağlayacağı pozitif katkılar değerlendirilmektedir. “Tasavvuftaki Zühd Anlayışının Tasavvufi ve Psikolojik Kavramlarla Bağlantısı”, “Tasavvufi Bir Kavram Olarak Rızâ ve Travmatik Yaşantılarla Başa Çıkımadaki Rolü”, “İslam Kültüründe Havf ve Recanın Tasavvufi Yönü, Psikolojik Etkisi ve Dindarlık Gelişimine Katkısı” kavram çalışmalarına örnek gösterilebilir.

2.2.2. Uygulama Çalışmaları

Bu çalışmalar, tasavvufta sufi bireyin manevi gelişimi sürecinde yer verilen tasavvuf pratiklerinin bireye olumlu manada katkısı üzerine yapılan araştırmalardır. Bu çalışmalarda, genellikle uygulamanın metoduna yer verildikten sonra, bireyin zor zamanlarda sorunlarla başa çıkabilmesine, onun psikolojik iyi oluşuna veya iç huzuruna katkısı gibi konular değerlendirilmektedir. Bu uygulama bir tarikata mensup bireyler üzerinde değerlendirilebilmektedir.

Ortaya konulan çalışmalarda tasavvuf pratiklerinin bilinci dönüştürmedeki etkisinin yanı sıra tasavvuf uygulamalarının iyi oluş üzerindeki olumlu etkisi ve psikolojide kullanılabilirliği ele alınmaktadır. “Transpersonel Bir Unsur Olarak Zikrin Psikolojik ve Tasavvufi Açından İncelenmesi” uygulama çalışmalarına örnek gösterilebilir.

Ancak Batı'nın aksine ülkemizde bu konuda nicel veya karma yöntem akademik çalışmalarda fazla yer bulamamaktadır. Bu uygulamaların ele alındığı araştırmalar daha ziyade nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmaktadır. Oysa yer verilen uygulamanın etkisinin ortaya konulmasında örneğin sufi bireyler üzerinde gerçekleştirilecek daha fazla sayıda nicel çalışma sahaya katkı sağlayabilir. Bu araştırmalarda tasavvuf pratiklerinin birey üzerindeki etkisine fazla yer verilmemesi yeni yapılacak çalışmalarda göz ardı edilmemelidir. Bu tür nicel çalışmaların sayısı arttıkça tasavvuf uygulama ve manevi dönüşüm süreci kavramlarının psikolojiye entegre edilebilirliği meselesi de daha bir netlik kazanacaktır.

2.2.3. Biyografi Çalışmaları

Tasavvuf alanında genelde bir sufünün yaşamına dair hazırlanmış çalışmalarda sufünün yaşadığı dönem, tarikatı, tasavvufî görüşleri, yaşamı, ailesi, halifeleri ve eserleri ele alınmaktadır. Tasavvuf ve Psikoloji ilişkisi ekseninde hazırlanmış lisansüstü tezlerde biyografi çalışmaları ise genellikle bir sufünün eser ve görüşleri çerçevesinde onun insan psikolojisine ve insanın manevi yönüne dair görüşlerinin ortaya konulduğu çalışmalardır. Bahsi geçen sufünün yaşam öyküsünden ziyade onun insan tanımı, insanın manevi gelişim aşamaları ve süreci, ahlaki değerler veya insanın iyi-oluşuna katkıda bulunan tasavvufî görüşleri gibi hususlar öne çıkmaktadır. Bu meseleler psikologların bakış açısından ve psikoloji bilimine ait terminolojinin katkısı ile yorumlanmaktadır.

Bahsi geçen biyografik araştırmalarda tezde yer bulan sufünün bu meseleler eksenindeki tasavvufî görüşleri analiz edilmektedir. Bazı biyografi çalışmalarında incelenen sufünün yaşadığı dönem ve meseleleri de değerlendirilmektedir. Çünkü eserlerinde yer verdiği meselelerinin anlaşılmasında bu husus gerekebilmektedir. “Pozitif Psikoloji ve Tasavvuf Psikolojisi Çerçevesinde İbn Hazm'da Erdemli ve Mutlu İnsan”, “Haris El-Muhasibi'de İnsan Psikolojisi” ve “Teşekkül Döneminde Tasavvuf Psikolojisinin Temelleri: Hakîm Tirmizî Örneği” biyografik tarzda hazırlanmış tezlere örnek gösterilebilir. Umulur ki; günümüz Türkçesi ile yazılmayı bekleyen çok sayıda el yazması tasavvuf metnine dair çalışmalar yapıp metinler Latinize edildiğinde bu araştırmaların sayısı artacak, içeriği zenginleşecektir.

2.2.4. Kuram Çalışmaları

Kuram çalışmalarında, tasavvuf ve psikoloji ilişkisi psikoloji kuramları çerçevesinde incelenir. Psikologlar özellikle insanı tanıma, anlama ve onun sorunlarıyla başa çıkmasına destek olma noktasında tasavvuftan beslenmektedirler. Bu çalışmalarda tasavvuf kavram ve pratikleri kuramlar çerçevesinde psikoloji bilimi açısından incelenmekte, ele alınan konular her iki alan arasında karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilmektedir. Böylece her ikisi arasındaki benzerlik ve farklılıklar incelenmekte, psikolojinin tasavvuf ile işbirliği yapabileceği meseleler ortaya konulmaktadır. Çalışmalarda tek bir kuram çerçevesinde ele alınan konu değerlendirilebildiği gibi birden fazla kuramla tasavvuf ilişkisi de incelenmektedir. Pozitif psikoloji ve transpersonel (benötesi) psikoloji bu araştırmalarda öne çıkan psikolojik yaklaşımlar olmakla beraber varoluşçu ve insancıl psikoloji kuramları da tasavvuf-psikoloji ilişkisini ortaya koymada çalışılmıştır. “Tasavvuf ve Pozitif Psikoloji Bağlamında Nefs Terbiyesi-Mutluluk İlişkisi”, “Tasavvuf ve Psikoloji İlişkisi: Varoluşçu, İnsancıl ve Benötesi Psikoloji Kuramları Çerçevesinde (XXI. Yüzyıl)”, “Modern Psikolojik Yaklaşımlar

“Açısından Nefs Arınması” isimli lisansüstü tezler karşılaştırmalı kuram çalışmalarına örnek gösterilebilir.

Bu sınıflandırmalara girmeyen çalışmalarda benlik kontrolü, davranış değişim dinamikleri, tasavvuf yaşantısının insan psikolojisi üzerindeki etkisi, nefsin olgunlaşma sürecinin karaktere etkisi gibi konular da çalışmalarda psikologlar zaviyesinden incelenmiştir. Diğer taraftan tamamlanmış lisansüstü çalışmalar incelendiğinde tarikat, eser ve yüzyıl bağlamındaki çalışmalarının geri planda kaldığı görülmüştür. Oysa daha sonra yapılacak disiplinler arası çalışmalarda tasavvuf ve psikoloji ilişkisi, bir tarikat veya tasavvuf müessesesi, bir sufiye ait eser veya sufinin bir meseleye dair görüşleri ya da belirli bir yüzyıl veya bölge merkeze alınarak yapılabilir. Böylece çalışma alanına dair zengin bir literatür oluşturulabilir.

Tasavvuf, geçmişi yüzyıllar öncesine dayalı bir alandır. Kendine ait zengin bir külliyatı ve terminolojisi bulunmaktadır. Dolayısıyla tasavvuf uygulama ve kavramlarını anlayabilmek için tez yazımında literatür tarama sürecinde alana dair sözlük ve literatüre dair çalışmalar gözden geçirilmelidir. Diğer yandan tasavvuf alanından uzman kişiler ile işbirliğine girilmesi de disiplinler arası sahada çalışan araştırmacıya önemli katkılar sağlayacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada tasavvuf psikolojisi, sufi psikolojisi, tasavvuf ve psikoloji ilişkisi kelimeleri taratılmak sureti ile 2005-2024 yılları arasında tamamlanmış, YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı ve İSAM tez kataloğu aracılığıyla tespit edilmiş 19 yüksek lisans, 2 doktora tezi olmak üzere toplam 21 tez incelenmiştir. Tezlerin türleri, yayımlandıkları yıllar, anabilim dalları, yer verilen anahtar kavramlar, tamamlandığı üniversite gibi değişkenler değerlendirilmiştir. Böylece konunun kapsamı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tasavvuf ve psikoloji ilişkisinin analiz edildiği bu inceleme sonucu ulaşılan bulgular aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

Ulaşılan tezlerden başlığında veya anahtar kelimelerde, tasavvuf/sufi psikolojisi veya tasavvuf-psikoloji ilişkisi ifadesi bulunan çalışmalar analiz edilmiş, bu meselelere tez içerisinde değinilmiş ama bunlara tez başlığında veya anahtar kelimelerde yer verilmeyen tezler değerlendirme kapsamı dışında tutulmuştur. Yıl aralığı seçilirken konu kapsamında 15.05.2024'e kadar savunulmuş tezler dikkate alınmıştır.

Değerlendirme sonucunda elde edilen bulgulara göre; yapılan tezlerin yıllar içerisinde zamanla sayıca arttığı, az da olsa disiplinler arası çalışmalara yer verildiği ve konu bakımından çeşitliliğin görüldüğü söylenebilir. Tezlerin

sayısında son yıllarda artış gözlenmesi tasavvufun psikolojik açıdan incelenmesi meselesine duyulan ilginin arttığının da bir göstergesidir.

Yapılan inceleme neticesinde görülmüştür ki tamamlanmış lisansüstü tezler çoğunlukla kavram, kuram ve biyografi ekseninde hazırlanmıştır. Çalışmalarda daha çok tasavvuf ile psikoloji alanlarının insan, insanın gelişimi, bu süreçte yer alan ahlaki erdemler gibi ortak araştırma konuları gibi tasavvufun modern insanın sorunlarını çözmede katkı sunacağı hususlar ele alınmaktadır.

Genellikle “tasavvuf psikolojisi” kapsamında değerlendirilen çalışmalarda insanı anlama noktasında tasavvuftaki manevi gelişim süreci, nefis/ benlik, kalp ve ruh kavramları, nefis ile başa çıkabilme ya da onu kontrol altına alabilme yöntemleri ve bu olguların psikolojideki karşılığı analiz edilen meselelerdendir. Yine tasavvuftaki mürşit kavramı günümüz araştırmalarında manevi rehber olarak karşılık bulabilmektedir. Bu çalışmalarda göze çarpan bir diğer özellik araştırmacıların meseleyi ele alışı bilimsel bir yaklaşım sergilemesidir. Araştırmacıların çalışmalarında sufi bireyin manevi yolculuk süreci ele alınırken yer verilen motivasyon unsuru “ilahi aşk”tır.

Tasavvuf ve psikoloji alanlarının ilişkilendirildiği ilk lisansüstü tez 2005’de Din Psikolojisi alanında Uludağ Üniversitesi’nde savunulmuştur. Ancak takip eden yıllarda çalışmalarda kesintiler gözlemlenmiştir. Tasavvuf alanında ilk çalışma 2016’da başlayıp sonrasında çalışmalar istikrarlı bir biçimde aralıksız devam etmiştir. 2022’de artış gösteren çalışmalar çoğunlukla Din Psikolojisi alanında hazırlanmıştır ve ekseriyetle yüksek lisans tezidir. Biri Tasavvuf, diğeri Din Psikolojisi alanında tamamlanmış iki doktora tezi bulunmaktadır. Hazırlanan tezler çoğunlukla Çukurova Üniversitesi’nde yapılmıştır.

Tezlerde araştırma yöntemi olarak karmadan ziyade nitel veya nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Tasavvuf alanında hazırlanan tezlerde daha çok literatür tarama yöntemi kullanılmış, tasavvuf kavram ve uygulamalarının psikolojik kavramlarla ilişkisi, psikolojik yaklaşımların temel meselelerinin tasavvuftaki karşılıkları, nefis (ego) terbiyesi, insanın problemlerine tasavvufun sunduğu çözümler gibi meseleler ele alınmıştır. Din psikolojisinde hazırlanan çalışmalarda nicel yöntem öne çıkmaktadır. Çalışmalarda öne çıkan veri toplama yöntemi nicel yöntemlerden görüşmedir. Bu çalışmalarda tasavvuf öğretilerinin mutluluk/ iyi oluş üzerindeki etkisi, tasavvuf eserlerindeki insan tanımı, tasavvuf uygulamalarının birey üzerindeki olumlu etkisi gibi hususlar araştırılmıştır. Kaynak olarak temel tasavvuf metinleri ve psikoloji alanının temel kaynakları kullanılmış, ikincil kaynak olarak daha çok akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Tasavvuf kaynaklarından erken dönem metinler en fazla tercih edilenlerdir.

Araştırma sırasında karşılaşılan problemlerden biri meselenin çoğunlukla ilahiyat araştırmacıları tarafından çalışılmış olmasıdır. Çalışmalara psikoloji alanından sağlanacak katkılar, konunun psikologlar tarafından değerlendirilmesi tasavvuf alanına da katkı sağlayacaktır. Araştırma sonucunda tespit edilen bir diğer sorun, ortak bir terminoloji ve yapılan çalışmaların altında toplandığı net bir başlığın bulunmamasıdır. Benzer kavramları içeren çalışmaların kimi tasavvuf psikoloji bir kısmı ise sufi psikolojisi başlığı altında değerlendirilmektedir. Diğer yandan tezlerin analizi sırasında en çok çalışmanın yüksek lisans düzeyinde yapıldığı görülmektedir. Konu hakkında doktora düzeyinde araştırma sayılarının artırılması sağlanabilir. Diğer yandan tezler içeriklerine göre değerlendirildiğinde biyografi ve kuram çalışmaları başı çekerken tasavvuf uygulamalarının yeterince ilgi görmediği, nicel veya karma çalışmaların fazlaca yer almadığı tespit edilmiştir. Ahlaki değerler ele alınırken sufi ahlak değerleri ile ilişkilendirilen çalışmaların yeterli sayıda olmadığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak, tasavvuf-psikoloji ilişkisinin masaya yatırıldığı lisansüstü çalışmalar din psikolojisinde son 19 yılı, Tasavvuf'ta ise son 8 yılı kapsamaktadır. Dolayısıyla hem tasavvuf hem de genelde psikoloji özelde ise din psikolojisi alanında tasavvuf konu ve eserlerinin psikolojik açıdan ele alındığı çalışmalara ilgi giderek artmaktadır.

Bu sonuçlardan hareket ederek tasavvuf ve psikoloji ilişkisi konusu ekseninde disiplinler arası çalışmaların ve karma yöntem kullanımının sayısının artırılması önerilebilir. Arşivlerdeki Osmanlı Türkçesi ile yazılmış tasavvuf eserleri günümüz Türkçesi'ne aktararak araştırmacıların istifadesine sunulabilir. Tasavvuf alanında tez hazırlayan öğrenciler Osmanlıca veya Arapça eserlerin tahlil ve analizi konusuna yönlendirilebilir. Bunun için Edebiyat veya Tarih bölümleri ile iş birliğine gidilebilir. Böylelikle tasavvuf alanına yönelik kaynak eksikliği veya aynı sufiler etrafında çalışmaların devam etmesi ya da tekrara düşülmesi gibi problemler giderilebilir.

Tasavvuf kavram ve uygulamaları gibi tasavvuf alanına ait meselelerin anlaşılmasında tasavvuf alanından akademisyenlerle ve uzmanlarla iş birliği yapılabilir. Disiplinler arası çalışma yapmayı düşünenler ders döneminde bir diğer alandan ders alabilir. Ders döneminde her iki alana ait konuların anlaşılabilir kılınması amacı ile Din Psikolojisi alanından öğrenciler Tasavvuf alanından, tasavvuf alanındakiler ise Din Psikolojisi alanından kaynak, kavram, uygulama, metodoloji gibi konularda ders alabilmelidir. Böyle bir süreç sonunda elde edilecek kazanımlar ortaya konulacak çalışmaların kalitesinde de bir artış sağlayacaktır. İki anabilim dalı arasındaki karşılıklı işbirliği yapılacak çalışmaların sayısını ve niteliğini olumlu yönde etkileyecektir.

Bir sufi ve eserleri, düşüncesi veya insan psikolojisine dair açıklamaları, tasavvuf pratikleri, tasavvuf ahlak değerleri gibi meseleler hakkında hazırlanan disiplinler arası lisansüstü tezlerin doktora düzeyinde de sayısı arttırılmalıdır. Genelde Mevlâna veya Gazâlî bağlamında tezler çalışılsa da diğer sufiler ve eserleri de psikolojik açıdan değerlendirme kapsamına dahil edilmelidir. Dahası ele alınan sufi birey veya tasavvuf eseri kapsamında tasavvuf uygulamaları ve erdemleri gibi meseleler de psikoloji açısından incelenmelidir. Unutulmamalıdır ki, tasavvufun çalışma sahasında da insan ve onun manevi açıdan gelişim süreci yer almaktadır.

Gözlemlenen bir diğer husus tasavvuf kaynaklarında temel kaynaklardan uzak durulup ikincil kaynaklar üzerinden araştırmaların yürütülmesi meselesidir. Örneğin Mevlâna ile ilgili bir araştırma yapılıyor ise öncelikle onun eserleri gözden geçirilmelidir. Tasavvuf kavramları ele alınırken tasavvuf sözlükleri ile erken dönem tasavvuf metinleri araştırmanın başlangıç noktasını teşkil etmelidir. Aynı şekilde Din Psikolojisi alanında da psikoloji ve din psikolojisi sahasının temel kaynakları ile alanyazın taraması başlatılmalıdır.

Diğer taraftan ortaya konulan çalışmalarda araştırmacının konuya dair kendi yorum, karşılaştırma ve analizleri önem taşımaktadır. Çalışmada yalnızca alıntılara yer verilmemeli araştırmacı bilimsel çerçevede kendi düşüncelerini de ortaya koymalıdır. Yapılan çalışmaların bir kısmında sonuç bölümünün araştırmacının analiz ve yorumu ile yeterince desteklenmediği görülmüştür. Burada araştırma sırasında elde edilen bulgulara ve yapılacak sonraki çalışmalar için önerilere daha kapsamlı yer verilmelidir. Diğer taraftan alandaki boşluklar çalışma sırasında iyi bir biçimde tespit edilip tezin öneriler kısmı bunlarla beslenmelidir. Yapılan çalışmaların öneriler kısmı, tezin diğer bölümleri kadar önem teşkil etmektedir.

Aynı şekilde hazırlanan tezlerde daha önce yapılmış çalışmaların değerlendirilmesi de yer verilmesi gereken hususların başında gelmektedir. Hatta mümkünse daha önce yapılmış çalışmalar karşılaştırılmak sureti ile analiz edilmelidir. Tüm bu değerlendirmeler yeni yapılacak araştırmalar için temel teşkil etmeleri bakımından önem arz etmektedir.

Diğer taraftan aşağıda yer alan lisansüstü tezlerin yalnızca birkaç tanesi yayımlandığından sadece akademik çalışma yapan kişilerce fark edilebilmektedir. Oysa bu çalışmalar üstelik farklı dillerde basılmak sureti ile yayımlanmalıdır. Böylece yapılacak akademik çalışmalar daha geniş kitlelere ulaşabilecektir.

Tüm bu veriler kapsamında değerlendirilen ülkemizdeki İlahiyat fakültelerinde tamamlanmış lisansüstü çalışmalar şunlardır:

Ek 1: İlahiyat Fakültelerinde Tamamlanmış Lisansüstü Tezler:

1. (Danışman: Esmâ Sayın), Tülin Kahraman, Tasavvuftaki Zühd Anlayışının Tasavvufî ve Psikolojik Kavramlarla Bağlantısı, Balıkesir Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2024, 147 s.
2. (Danışman: Ahmet Cahid Haksever), Cemile Sağır, Tasavvuf ve Psikoloji İlişkisi: Varoluşçu, İnsancıl ve Benötesi Psikoloji Kuramları Çerçevesinde (XXI. Yüzyıl), Ankara Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2023, 524 s. (Yayımlandı: Tasavvuf ve Psikoloji İlişkisi: Varoluşçu, İnsancıl ve Benötesi Psikoloji Kuramları Çerçevesinde (XXI. Yüzyıl), KDY Yayıncılık, İstanbul 2023, 526 s.)
3. (Danışman: Ömer Yılmaz), Şeyma Gedik, Tasavvuf ve Pozitif Psikoloji Bağlamında Nefs Terbiyesi-Mutluluk İlişkisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2023, 143 s.
4. (Danışman: Hasan Kayıklık), Sultan Akçiçek, Transpersonel Bir Unsur Olarak Zikrin Psikolojik ve Tasavvufî Açısından İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Adana 2022, 126 s.
5. (Danışman: Mehmet Sait Mermutlu), Necla Safa, Tasavvufî ve Psikolojik Bir Bakış Açısıyla Su Mucizesinin Bilimsel İncelenmesi, Dicle Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2022, 132 s.
6. (Danışman: Turgay Şirin), Feyza Nur Toplu, Haris el-Muhasibi'de İnsan Psikolojisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul 2022, Yüksek Lisans Tezi, 207 s.
7. (Danışman: Selami Erdoğan), Hacer Ertürk, Psikolojik/Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Tasavvuf'un Rolü ve İmkanları, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2022, 187 s.
8. (Danışman: Emine Yeniterzi), Necla Yılmaz, Tasavvufî Bir Kavram Olarak Rızâ ve Travmatik Yaşantılarla Başa Çıkmadaki Rolü, Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Tasavvuf Kültürü ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, 135 s.
9. (Danışman: Gülüşan Göcen), Feride Deniz, Modern ve Sufi Psikolojide Doğum Travması: İlksel Birlik ve Ayrılık, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek

Lisans Tezi, İstanbul 2020, 155 s. (Yayımlandı: İlahi Vuslat, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2023, 192 s.)

10. (Danışman: Mehmet Uyar), Fatımanur Horasan, Teşekkül Döneminde Tasavvuf Psikolojisinin Temelleri: Hakîm Tirmizî Örneği, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2019, 113 s.

11. (Danışman: Muhammed Kızılgeçit), Melek Havuz, Pozitif Psikoloji ve Tasavvuf Psikolojisi Çerçevesinde İbn Hazm'da Erdemli ve Mutlu İnsan, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2019, 105 s.

12. (Danışman: İhsan Soysaldı), Ömer Ekinci, İslam Kültüründe Havf ve Recanın Tasavvufi Yönü, Psikolojik Etkisi ve Dindarlık Gelişimine Katkısı, Fırat Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2018, 161 s.

13. (Danışman: Öznur Özdoğan), Fatma Kayalık, Anadolu Kültüründe Şifahaneler, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, 126 s.

14. (Danışman: Abdulvahit İmamoğlu), Tuncay Aksöz, Modern Psikolojik Yaklaşımlar Açısından Nefs Arınması, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Sakarya 2016, 260 s.

15. (Danışman: Mehmet Necmettin Bardakçı), Hatice Refhan Temizkaya, Tasavvuf Psikolojisi Açısından Ben ve Benötesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2016, 118 s.

16. (Danışman: Asım Yapıcı), Esra Çerkezoğlu, Aşık Veysel Şatıroğlu'nun Şiirlerinde Din ve Dindarlık, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2015, 109 s.

17. (Danışman: Ahmet Albayrak), Tuğba Kışmır, Tasavvuf Psikolojisi Açısından Nefsin Olgunlaşma Sürecinin Karaktere Etkisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2012, 122 s.

18. (Danışman: Muammer Cengil), Lale Işıldar, Tasavvuf ve Kadın, Halveti Uşşâki Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2012, 122 s.

19. (Danışman: Abdülkerim Bahadır), Sevde Düzgüner, Dine Psikolojik Yaklaşımında Değişimin Dinamikleri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, 166 s.
21. (Danışman: Hasan Kayıklık), Osman Fedayi, Hilmi Ziya Ülken'de Dini Hayat, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2007, 100 s.
22. (Danışman: Hayati Hökelekli), Esra Erman, Mistik Dindarlarda Benlik Kontrolü (Self-Contol) ve Ahlaki Güç, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2005, 115 s.

Kaynakça

- Bowen, Glenn A. "Document Analysis as A Qualitative Research Method". *Qualitative Research Journal* 9/2 (2009), 27-40.
- Bozorgzadeh, S., and Grasser, L. R. "The Integration of The Heart-Centered Paradigm of Sufi Psychology In Contemporary Psychotherapy Practice". *Psychotherapy*, 59/3 (2022), 405–414.
- DeGood, S. *Sufi Psychology: A Heart-Centered Paradigm*. America: American Psychological Association, 2023.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- Kayıklık, Hasan. *Tasavvuf Psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Kıral, Bilgen. "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi". Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 /15, (Haziran 2020), 170-189.
- Kılıç, Hatice Merve Kızılgül. *Tasavvuf ile İlgili TR Dizin’de Yer Alan Akademik Makalelerin Bibliyometrik Olarak İncelenmesi (2005-2022)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023, 67-68.
- Özel, Ahmet Murat. "Tasavvuf Alanında Yapılan Tezler: Tadat, Tasnif, Tahlil". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 389–432.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Türkiye’deki İlahiyat Fakültelerinde Tasavvuf Anabilim Dalının Durumu ve Yapılan Doktora Tezlerinin Yönelimleri". *Türk Dünyasında İslamî İlimlerin Yeri Sempozyumu (Kazakistan/Türkistan, 2012)*, 91-110.
- Ülken, Hilmi Ziya. "Tasavvuf Psikolojisi". *İstanbul Üniversitesi Yayınları*. İstanbul: Kenan Matbaası, 1946.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 5th Ed., 2005.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

The research was conducted by a single author.

*****

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

*****

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

*****

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed

*****